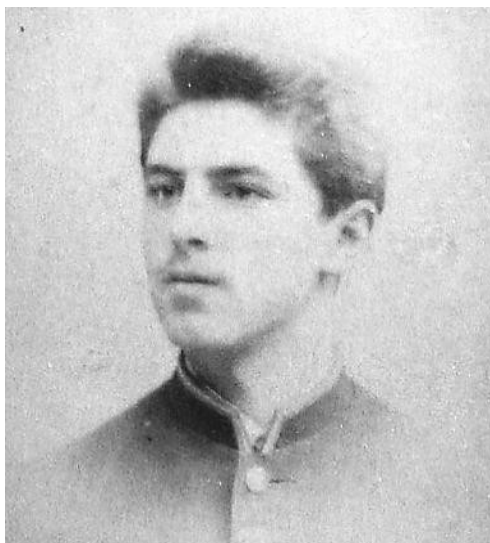

Mariusz M. Mysiakowski

Oda do Stanisława Chełchowskiego

Według metryki Stanisław Chełchowski urodził się dnia 27 lutego 1866 roku w Chojnowie w powiecie przasnyskim. Był młodszym synem Teodora Chełchowskiego (†1891), wybitnego rolnika, oraz Julii z Obrębskich. Początkowo nauki pobierał w szkole prywatnej A. Pięłowskiego w Mławie (1875-77), potem w gimnazjum mławskim, a następnie ukończył z najwyższym wyróżnieniem IV Gimnazjum w Warszawie (1883). Jak na gimnazjalistę przystało należał do tajnych kółek oświatowych i samokształceniowych.

Portret S. Chełchowskiego w młodości

Źródło: autor

Z tego okresu pochodzą jego pierwsze kontakty z Filipem Sulimierskim, wydawcą „Słownika Geograficznego”, który jako pierwszy zachęcał go do pracy

pisarskiej. Skutkiem tego, już w 1880 roku, a więc w 14 roku życia, młody Staś ogłosił w „Słowniku” opisy rodzinnego Chojnowa i Czernic, dojrzałe i pełne trafnych spostrzeżeń o okolicznym rolnictwie i kulturze rolnej. Co ciekawe poprzetykał je ludowymi podaniami, tudzież wiejskim bajaniem.

W 1884 roku rozpoczął studia na Wydziale Fizyko-Przyrodniczym Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego. Gorliwość w poznawaniu nauk przyrodniczych łączył z zaangażowaniem obywatelskim. Od pierwszych lat nauki związał się z ruchem narodowym, czego przejawem stał się udział w założeniu tzw. grupy braterskiej, który później przekształciła się w Związek Młodzieży Polskiej „Zet” (1887).

W międzyczasie ogłosił swą pierwszą publikację z zakresu botaniki. Ukazała się ona w 1886 roku, w „Wiadomościach Uniwersyteckich” pod znamennym tytułem „Materiały do flory roślin jednokwiatowych powiatu przasnyskiego”. Oprócz, tego interesował się etnografią, a znajomość z Janem Karłowiczem wkrótce zaprocentowała szeregiem publikacji w miesięczniku „Wisła”. I tak o zwyczajach ludu przasnyskiego można było dowiedzieć się z artykułu „Materiały do etnografii ludu okolic Przasnysza” (1888). O wzajemnych, dobrosąsiedzkich relacjach z pracy „Stosunki etnograficzne w powiecie przasnyskim” (1893). O medycynie ludowej, podaniach, pieśniach i przysłowiach w artykułach: „Zbiór prowincjonalizmów ludu przasnyskiego”, „Medycyna ludowa w Przasnyskiem”, „Zbiór pieśni ludowych okolic Przasnysza” (1890). Nie mniej jednak najpopularniejszą okazała się rozprawa pt. „Powieści i opowiadania ludowe z okolic Przasnysza” (1889-90), wydana w osobnych tomach za pośrednictwem biblioteki „Wisły”. Książka zawierała 86 magicznych bajek, spisanych w gwarze, z zachowaniem stylu i mowy wiejskich bajarzy. Jeśli zaś chodzi o studia także ukończył je z najwyższym wyróżnieniem. W 1887 roku, złożył pracę z zakresu mykologii „Podstawczaki okolic Warszawy”, która opublikowana w organie uniwersyteckim dała mu stopień kandydata nauk przyrodniczych.

Dwór rodziny
Chelchowskich w
Chojnowie, sprzed
1939 roku

Źródło: autor

Po śmieci ojca, w 1891 roku Chełchowski odziedziczył rodzinne Chojnowo i wziął za żonę Jadwigę Jaworowską z pobliskiego Unikowa. I choć posiadał tylko wykształcenie przyrodnicze to wrodzone zdolności pozwoliły mu opanować niełatwą sztukę gospodarzenia na ojcowiznie o areale 430 ha. Dzięki usprawnieniom i nowinkom, wkrótce podniósł rentowność majątku, równie szybko wprowadził go na drogę postępu i prosperity. Nie mniej jednak nie porzucił swej naukowej dociekliwości. Bowiem na własnym poletku nadal realizował się w badaniach, tyle że nad własnymi płodami rolnymi. W tym celu, w 1899 roku założył w pobliskim folwarku Miłoszowiec stację doświadczalną, a wyniki swych badań drukował w takich specjalistycznych wydawnictwach jak „Gazeta Rolnicza”, „Ogrodnik”, „Gazeta Cukrownicza”, „Prace Sekcji Rolnej”. Spośród mnogości tych publikacji na osobną uwagę zasługują takie rozprawy jak: „Choroby pasożytnicze buraków cukrowych” (1896), „Czerń koniczynowa” (1898), „Wymieranie topoli piramidalnych” (1903), „O musze heskiej” (1902).

Przez lata też kierował wydawaniem serii popularnych prac poświęconych zagadnieniom unowocześniania rolnictwa, które wychodziły dzięki finansowemu wsparciu funduszu im. Władysława Pełłowskiego. I tak w „Encyklopedii Rolniczej” przybliżał podstawowe hasła zawodowe, we „Wszechświecie” zaś zagadnienia praktyczne.

Stacja w Miłoszewcu zajmowała się badaniami gleboznawczymi, oceną nasion i nawozów, tudzież obserwacjami meteorologicznymi. W niewielkim budynku mieściła specjalistyczne oddziały, których funkcje zaspokajały obszerne pola, gdzie dokonywano prób nawożenia, prowadzono hodowlę zbóż i wzorową pięciopolówkę. Wkrótce po przeniesieniu stacji do pobliskiego Chruszczewa Chełchowski zainicjował powstanie Wytwórni Nasion Kwalifikowanych.

W nowym miejscu organizował pokazy hodowlane, konkursy, wystawy i poletka doświadczalne popularyzując wiedzę, która żywo interesowała okoliczną ludność głównie pochodzenia rolniczego. Za praktyką szła też teoria o której rozpisywał się na stronach broszur, całych rozpraw pod wymownie brzmiącymi tytułami: „Nasze wzorowe gospodarstwa włościańskie”, „O uprawie owsa”. Bynajmniej nie stronił i od nowinek. We własnym majątku, przy dworze otworzył fabrykę mleka w proszku, popularnie zwaną *galaktonem*, która stała się pierwszą tego typu placówką na ziemiach polskich.

Oprócz zagadnień rolniczych nie zaniedbywał się naukowo w dziedzinach, które dały mu wykształcenie. Nadal publikował artykuły w wydawnictwach przyrodniczych. W „Pamiętniku Fizjograficznym” i we „Wszechświecie” ukazywały się rozprawy z florystyki i mykologii. I tak kolejno opublikował: „Przyczynek do znajomości krajowych grzybów gnojowych” (1892), „Choroby żyta” (1895), „Róża pęcherzykowata sosny amerykańskiej” (1898), „Głownia

zbożowa” (1898), „Spostrzeżenia grzyboznawcze” (1902), „Rosa mączna agrestu (1905), „Trufle warszawskie” (1905). Obfitość tych publikacji rozślawiła jego imię w środowisku naukowym, także poza granicami kraju. W 1900 r., na zjeździe przyrodniczo-lekarskim, w Krakowie otrzymał dyplom honorowy za kolorowe tablice grzybów jadalnych i trujących oraz za dzieło o grzybach podstawkozarodnikowych Królestwa Polskiego. Także sukcesy na polu gospodarczym, na własnej niwie, skłoniły Studium Rolnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim do zaofiarowania mu objęcia katedry rolnictwa. Po krótkim namyśle Chełchowski propozycję tę jednak odrzucił, bowiem nastąpiła dobra koniunktura na działania praktyczne, równie twórcze, żeby nie powiedzieć twórcze w dwójnasób.

A stało się to za pośrednictwem rządu rosyjskiego, który w 1899 roku zezwolił na tworzenie w Królestwie towarzystw rolniczych i stowarzyszeń rolniczo-handlowych tzw. syndykatów. W tych nowych ramach Chełchowski został najpierw wiceprezesem, a następnie od 1900 roku prezesem Sekcji Rolnej w Warszawskim Oddziale Towarzystwa Popierania Rosyjskiego Przemysłu i Handlu. Za jego staraniem powstały oddziały gospodarki włościańskiej, sekcje gospodyń wiejskich, kółka kooperatyw rolniczych, związki nasienne. Nowe stowarzyszenia same organizowały konkursy i pokazy hodowlane, także wystawy powiatowe.

Ciekawym przykładem pomysłowości prezesa była powołana do życia w 1895 roku Delegacja Ochrony Nasion i Zwierząt Gospodarskich. To ona zbierała wśród rolników poprzez kwestionariusze informacje o rodzajach i odmianach chorób, które pasożytowały na popularnych płodach rolnych i rasowym pogłowiu. Skutkiem tego, w 1906 roku ogłoszono wykazy zaobserwowanych schorzeń, a następnie wydano podręcznik pn. „Ochrona roślin”, który spopularyzował liczne i uciążliwe choroby roślin uprawnych.

Oprócz tego, w 1901 roku Gubernialne Towarzystwo Rolnicze w Płocku wybrało go na prezesa. Natomiast prezes sam założył, a potem i zorganizował Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń od Gradów „Ceres” (1902) i od Ognia „Snop” (1903). W tym samym czasie, z ramienia towarzystwa wszedł również do komitetu Rady Nadzwyczajnej ds. potrzeb produkcji rolnej mającej za zadanie zebrać materiały, które mogłyby posłużyć władzom rosyjskim w zreformowaniu stosunków panujących na wsi i w rolnictwie. O powołaniu do tego ciała kolegialnego zdecydowało przesilenie gospodarcze w państwie, zaś wnioski końcowe sporządzone trafnie i wnikliwie pozostały radykalnymi tylko na papierze. W 1905 roku Chełchowski zrezygnował z prezesowania Towarzystwu, choć pozostał nadal członkiem honorowym. W zamyśle chciał się poświęcić zagadnieniom regionalnym. I tak powołał do życia towarzystwa wzajemne takie jak:

Towarzystwo Mleczarskie, Towarzystwo Melioracyjne czy Towarzystwo Kredytu Ziemskiego, także zainicjował zawiązanie Spółki Ziemian, tudzież patronował plockiemu towarzystwu nasiennemu.

Portret Stanisława Chełchowskiego w wieku dojrzałym

Źródło: autor

Stanisław Chełchowski należał do grona najaktywniejszych działaczy Ligii Narodowej i Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego. W duchu narodowym pisywał, jako Marian Cebula do redagowanego przez Jana Ludwika Popławskiego „Głosu”, gdzie dał się poznać, jako gorący zwolennik odbudowy państwa polskiego w oparciu o szerokie warstwy ludowe. W uznaniu zasług, od 1905 r. współpracował z warszawskim „Gońcem Porannym i Wieczornym”. W trudnym okresie rewolucyjnego zamętu, rewolucji 1905 roku, zasiadał w Komitecie Krajowym Ligii Narodowej w Królestwie Polskim.

Rewolucja 1905 r. odciągnęła go od prac bieżących, a skierowała na tory działalności politycznej. W maju tego roku, władze rosyjskie mianowały go członkiem komisji do opracowania samorządu ziemskiego dla Królestwa Polskiego. Następnie, w listopadzie, stanął na czele delegacji polskiej do premiera Sergiusza Wittego postulując przeprowadzenie reform w zakresie używania języka polskiego w urzędach państwowych. Na początku następnego roku, w tej właśnie sprawie, interweniował u gubernatora plockiego wstawiając się

za aresztowanymi urzędnikami gminnymi, którzy odważyli się w urzędzie posługiwać się językiem polskim w mowie i w piśmie. W wyniku tych pertraktacji aresztowanych wypuszczono, a język polski mógł być już używany przy podejmowaniu uchwał szczebla gminnego.

Wszystkie te sukcesy przysporzyły mu i popularności i wielu zwolenników. Toteż, w 1906 r., z ramienia Stronnictwa Demokratycznego-Narodowego, dostał się, jako poseł ziemi płockiej do I Dumy, izby niższej rosyjskiego parlamentu. W Petersburgu, w Kole Polskim zasiadał w prezydium Komisji Parlamentarnej, ale w jej pracach inicjatywy nie przejawiał szybko zamieniając jałowe dysputy na jeszcze szybszy powrót do kraju. Wkrótce i samą Dumę rozwiązano, do II-ej zaś Dumy już nie kandydował, choć wziął udział w akcji wyborczej, występując w roli wiceprezesa Warszawskiego Centralnego Komitetu Wyborczego.

Po udanych wyborach powrócił do działań społecznych. W lipcu 1906 roku, został członkiem pierwszego Zarządu Głównego Polskiej Macierzy Szkolnej. Nowa inicjatywa, w pierwszym rządzie, powołała do życia Towarzystwo Kursów Naukowych, w którym Chełchowski piastował funkcję przewodniczącego Wydziału Rolnego. Z datą powstania tego Wydziału wiąże się początek Warszawskiej Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego.

Niemniej jednak najwięcej sił skierował ku utworzeniu w Królestwie centralnej organizacji rolników polskich. W rezultacie jego mozolnych zabiegów, w listopadzie 1906 roku, weszła w życie ustawa o Centralnym Towarzystwie Rolniczym. Inicjatywa ta, zaktywizowała liczne i rozproszone w Królestwie Kółka Rolnicze, które w miesiąc później zasilily szeregi nowej Centrali. W ten sposób wysiłki włościan mogły pójść za staraniem ziemian, we wspólnym celu, dla wspólnego dobra.

W tym właśnie duchu, na zebraniu inauguracyjnym, w marcu 1907 roku przemawiał, postulując żeby ziemianie „opierając organizację rolniczą o szerokie warstwy posiadaczy małorolnych, stanęli wobec nich jak równi wobec równych”. Na posiedzeniu tym zapadła jeszcze jedna ważna decyzja. A mianowicie Stanisław Chełchowski został wybrany przez aklamację prezesem Centralnego Towarzystwa Rolniczego. Z wyboru tego nie cieszył się jednak zbyt długo. Mało, kto wiedział, że człowiek o tak donośnym głosie i niespotykanej teźyźnie fizycznej tylko pozornie wyglądał na okaz zdrowia. W rzeczy samej organizm trawiła ciężka nieuleczalna choroba serca. Niestety, w kilkanaście dni po wyborze, 23 marca 1907 roku serce prezesa nie wytrzymało i w czasie podróży na odczyt, który miał zamiar wygłosić w płockim towarzystwie rolniczym zmarł nagle w pobliskim Ciechanowie.

Grób Stanisława Chełchowskiego
w Czernicach Borowych

Fot.: autor

Sam pogrzeb tego wielkiego Polaka stał się prawdziwą manifestacją narodową i ściągnął ogromne rzesze, ludzi, którzy zawdzięczali mu przecież tak wiele. Stanisław Chełchowski został pochowany w Czernicach Borowych, w rodzinnym grobowcu, na cmentarzu w cichym, ustronnym miejscu, gdzie wciąż szumią brzozy. Na grobie zaś stanął pomnik z czarnego labradorytu, a na nim napis, który mówi za siebie:

Złamanym trudem spocząłeś w tym grobie. Pamiętałeś o wszystkich, tylko nie o sobie.

W podobnym tonie, acz nieco żartobliwej formie wyrażał się o nim w panegirycznej odzie, inny wielki Polak, Roman Dmowski. Sławił jego zalety słowami:

„Cny, Stanisławie, O mężu uczony,
Potężny w duchu i potężny w ciele,
Sława rozbrzmiewa Twoja na wsze strony,
Że czynisz wiele.
Drżą przed Twą potęgą chojnowscy ludzie
I drży zwierz wszelki oraz w stawie ryby,
A kiedy biegasz wszędy w ciągłym trudzie
Drżą w lesie grzyby.
Ja się potęgi Twej, Mężu nie boję,
Bo łaska Twoja na mnie z góry spływa.
Natężam tedy wszystkie siły moje
Lutnia ma śpiewa.
I tylko pragnę w tym życiu dla siebie
Byś mnie ochraniał władzy swej ramieniem
I chcę spoczywać już w doczesnym niebie
Pod Twym cieniem.”

Bibliografia:

1. Bondarczuk M., *Skarby z okolic*, Tygodnik Ciechanowski, nr 13, Ciechanów 1987.
2. *Chelchowski S. (1866-1907). W 90 rocznicę śmierci*, Myśl Polska z 15 VI 1997 roku, s. 10, W-wa 1997.
3. *Chelchowski Stanisław (1866-1907) Mykolog, Przyrodnik, Etnograf, Działacz Społeczny*, [w] E. Lewandowski, B. Parczyńska, *Mazowszanie zasłużeni dla nauki i techniki*, s. 10-12, Ciechanów 1987.
4. Domański M., *Opowieść spod figurki dwóch serc*, Tygodnik Ciechanowski, Nr 40 i 41, Ciechanów 1985,
5. Domański M., *W setną rocznicę urodzin Stanisława Chelchowskiego*, 5 Rzek, Rok X, Nr 2(39), kwiecień-czerwiec 1966, Ciechanów 1966.
6. Dzieciolowski S., *Centralne Towarzystwo Rolnicze w Królestwie Polskim i jego polityka agrarna 1906-1918*, PWN, Warszawa 1981.
7. Kaszubowski P., *Stanisław Chelchowski*, Ziemia Przasnyska, Nr 2(8) z 25 II 1993 r.
8. Kiniorski M., *Chelchowski Stanisław (1866-1907)*, Polski Słownik Biograficzny, T. 3, s. 271-272, Kraków 1937.
9. Kozicki S., *Historia Ligii Narodowej (1887-1907)*, Londyn: Myśl Polska, 1964.
10. „Kurier Warszawski”, Nr 44, 57, 82 i 83, Warszawa 1907.
11. Lutyńska J., Żelechowska H., *Chelchowski Stanisław (1866-1907)*, [w.] J. Leskiewiczowa, *Ziemiańscy polscy XX wieku*, Słownik Biograficzny. Część 1, s. 35-36, DiG, Warszawa 1999.
12. Łukawski Z., *Koło Polskie w rosyjskiej Dumie Państwowej w latach 1906-1909*, Wrocław 1967.
13. Mierzecka W., *Stanisław Chelchowski - rolnik, naukowiec, organizator*, Centralna Biblioteka Rolnicza, Rolniczy Magazyn Elektroniczny, Nr 6, marzec 2005, s. 55.
14. Milewski S., „Pamiętniki” (fragm.), *Wiersz Romana Dmowskiego poświęcony Stanisławowi Chelchowskiemu*, Myśl Polska z 12 X 1997 r., s. 14, Warszawa 1997.
15. Nycek J., *Ludzie i książki*, Biblioteka Publiczna, Płock 1983.
16. Oracki T., *Leksykon sławnych Mazowszan*, Ciechanów 1977.
17. Raciborski M., *Stanisław Chelchowski (Wspomnienie pośmiertne)*, Kosmos 1907, Nr XXXII, s. 205-207, Kraków 1907.
18. Wojewoda W., *Stanisław Chelchowski (1866-1907) jako mykolog. W siedemdziesiątą rocznicę śmierci*, Wiadomości Botaniczne, Tom XXI, Zeszyt 4, Kraków 1977.
19. Fotografie i druki, zbiory rodzinne Haliny Żelechowskiej.